

Diyarbakır Bölgesinde Yas ve Din İlişkisi

Adnan ÖZÇETİN*

ÖZET

Bu çalışmada Diyarbakır'da çalışan imam-hatiplerin halkın yas tepkileri ve cenaze törenleri hakkındaki gözlem ve tecrübelerini öğrenmek, elde ettiğimiz verilerle modern yas kuramını karşılaştırmayı amaçladık. Yapılan görüşmelerin teyp kayıtları tek tek dinlenip analiz edildi. Böylece bu konudaki genel yaklaşım belirlendi. Bu verilere göre; beklendiği gibi ani ve beklenmedik ölümlerde yas reaksiyonları daha ağırdı. Trafik kazaları da ani, beklenmedik ölüm olmakla birlikte kazaların kadere bağlanması nedeniyle çok daha kolay kabul edilmektedir. Literatürde dinin yas üzerine birbirine zıt çeşitli etkileri olduğu bildirilmektedir. Bu çalışmanın bulguları ölüm sonrası ortaya konacak olan tepkiler ve yapılacak törenler hakkında dinin belirli kuralları olması ve bu konuda bilişsel yapının varlığı, ölümün kolay kabullenilmesine katkı sağlayacağı savını desteklemiştir. Din ve kültürün değişik etkileri nedeniyle, patolojik yas terapisinde uygulanacak yöntemlerin farklı toplumlarda gereğinde değiştirilmesi gerekmektedir. Ayrıca, tıp fakültesi ve imam hatip liselerinde yas konusunun eğitim öğretim programında daha geniş kapsamlı uygulanmasının oldukça yararlı olacağı kanaatindeyiz.

Anahtar kelimeler: Ölüm, yas, din

Düşünen Adam; 2000, 13 (1): 12-18

SUMMARY

In this study, it is aimed to learn observation and experiences of religious men located in Diyarbakır about grief reactions and funeral ceremonies of population and to compare the obtained data with modern grief theories. Tape records of our interviews have been analyzed one by one, thus we determined the general approaches on this subject. According to the obtained data; grief reactions were more severe in sudden and unexpected deaths as expected. Although they cause sudden and unexpected deaths traffic accidents have been accepted more easily, because it's believed that those accidents have been completely related to destiny. In literature, it's reported that religion had contrary effect on grief. Findings in this study supported the hypothesis that the determined rules of religion and the presence of cognitive structure about death led to easy acceptance of death. It's necessary to change the methods used to treat pathological grief reactions among different communities because of different effects of religion and culture. Also, we believe that it'll be useful to involve grief with more details in to education programme in religious high schools and medical faculties.

Key words: Death, grief, religion

GİRİŞ

Ölüm, evrenselliği ve tüm insanlar için arkada kalan sorununu oluşturmasıyla tartışılmaz bir sondur. Bu açıdan baktığımızda ölen kişi için sorunlar bitmiş

ancak geride kalanlar için psikolojik, sosyolojik ekonomik yepyeni ve çoğu kez de beklenmedik güçler ortaya çıkmıştır. Geride kalanlar bu sorunlarla nasıl başa çıkacak ve bu başa çıkma uğraşısında hangi etmenleri kullanacak, bu konularda kimlerden yardım

*Çankırı Devlet Hastanesi

alacaktır? Bu sorunlar hemen tüm geride kalanlar için geçerlidir, bu konu insanlığın varoluşundan bugüne yaşanmakta ve tartışılmaktadır.

Yas konusunu bilimsel temelde ilk ele alan ve tanımlayan Freud'dur (1915). 1960'larda başlayan bilimsel çalışmalar dikkatleri toplumun ölümüne karşı tavırlarına ve ölümün zorunluluğuna yönlendirdi. Kubler-Ross'un çalışması yasın temelini de anlamaya hizmet etmiş olan ölümün değişik dönemlerini ortaya koymuştur. Daha yeni bir görüşe göre; yas yapısı değişebilen dinamik bir süreç olarak değerlendirilmektedir (13).

Liebermann ve Borman kendine- yardım grupları (kadınları bilinçlendirme, eşsiz ebeveynler, dullar, kalp cerrahisi hastaları ve anneler) üzerine bir çalışmada en çok seçilen etmenin evrensellik olduğunu, bunu rehberlik, özverili olma ve bağlılığın izlediğini bildirmektedir (18). Yalom ve ark. dul kalanlara kısa süreli yas grupları (destek grubu) düzenlenmiş ve bu uygulamanın etkinliği kanıtlanmıştır (19).

NORMAL YAS TEPKİLERİ (10,15-17)

1. Duygular

Üzüntü, kendini kötü hissetme, ölene öfke, suçluluk ve kendini eleştirme, anksiyete, yalnızlık, yardımsızlık, halsizlik hissi, şok, özlem, özgürlük, rahatlama ve duygusal küntlük şeklinde olabilir.

2. Fizik duyumlar

Boğazda düğümlenme, nefes darlığı, midede boşluk ve kazanma hissi, enerji azlığı, kaslarda uyuşukluk, yorgunluk, bitkinlik, ağız kuruluğu, gürültüye karşı tolerans azalması görülür. Bunlar sıklıkla ölenin hastalığının belirtileriyle aynıdır; ancak tüm bu belirtiler bilinç dışı gelişmekte ve organik bir hastalık sonucu olmamakla, ölenle özdeşleşme süreci ile birlikte ortaya çıkmaktadır.

3. Düşünce kalıpları

Ölüme inanamama, konfüzyon, konsantrasyon güçlüğü, preoküpyasyon (ölenle ilgili konularda sürekli zihinsel uğraşı), varmış gibi hissetme, illüzyon ya da işitsel-görsel hallüsinasyonlar, mistisizm, depresif

düşünce, depersonalizasyon.

4. Davranışlar

Uyku ve iştah bozuklukları, dalgınlık, sosyal geri çekilme, rüyada görme, öleni hatırlatacak eşya ve ortamlardan kaçınma, öleni arama ve onu çağırma, iç çekme, aşırı hareketlilik, ağlama, öleni hatırlatan yer ve objelerle ilgilenme, ölenin eşyalarına aşırı kıymet verme, özdeşleşme.

YAS TEPKİSİNİN SAFHALARI

John Bowlby'nin hipotezi yası dört döneme ayırır.

1. dönem (erken faz): Şok, protesto, ümitsizlik, çaresizlik, inanamama, öfke ve kızgınlığın olduğu safhadır. Bu dönem günlerce sürebilir ve yas sürecinde periyodik olarak tekrarlayabilir.

2. dönem: Özlem duygusu, aşırı hareketlilik, preoküpyasyonun görüldüğü bu dönem birkaç ay veya şiddeti azalmış olarak yıllarca sürebilir.

3. dönem: Kaybın gerçekliğini kabullenmekle başlar. Konfüzyon, yalnızlık duygusu, uyku ve iştah bozuklukları, depresif düşünce kalıpları, halsizlik hissi, ölenin hatıralarının yeniden yaşanması bu dönemde görülür. Ölüm kabullenildiğinde hayal kırıklığı kaçınılmazdır.

4. dönem: Yeniden organize olma safhasıdır. Yasın şiddetli görünümünün kaybolmaya ve yaşlı kişinin yeniden yaşama dönmeye başladığı dönemdir.

Yas dönemlere ayrılarak incelenmiş olmasına rağmen, bu dönemlerde görülen belirti ve bulguları birbirinden kesin sınırlarla ayırmak mümkün değildir. Geleneksel olarak yas yaklaşık olarak bir yıl sürer ve zaman içinde yatışma eğilimi gösterir (10).

PATOLOJİK YAS REAKSİYONU

Yas sürecinin temel işlev dönemlerinin birinde takılma olması, şiddet ve süre bakımından farklılık göstermesi yasın anormal bir şekil aldığını gösterir (17). Anormal, komplike, patolojik ve çözülmemiş yas kavramları eşanlamlı olarak kullanılmaktadır.

Patolojik kabul edilen 4 tip yas şekli tanımlanmıştır. Bunlar; kronik, gecikmiş, eksejere ve maskeli tiplerdir (2,11).

YAS ve DİN

Yas ve din ilişkisi incelenmek istendiğinde genellikle dinin stres durumunda bir başa çıkma yöntemi olduğu göz önüne alınarak yola çıkılmaktadır. Bu konuda daha önce yapılan çalışmaların en önemlilerinden biri "olumsuz bir yaşam olayına uyumda dinin rolü" adı altında yayınlanmış ve burada çocuğunu kaybeden anne-baba ele alınmıştır.

Bu çalışmada amaç, dinin kayba uyumdaki rolünü ve bu rolü nasıl oynadığını ortaya koyabilmektir. Bu nedenle din; dine önem verme ve dini katılım olarak iki ayrı boyutta değerlendirilmiş ve kayba uyumdaki rolü araştırılmıştır. Yine bu çalışmada uyumla ilişkili üç başa çıkma süreci değerlendirilmiştir.

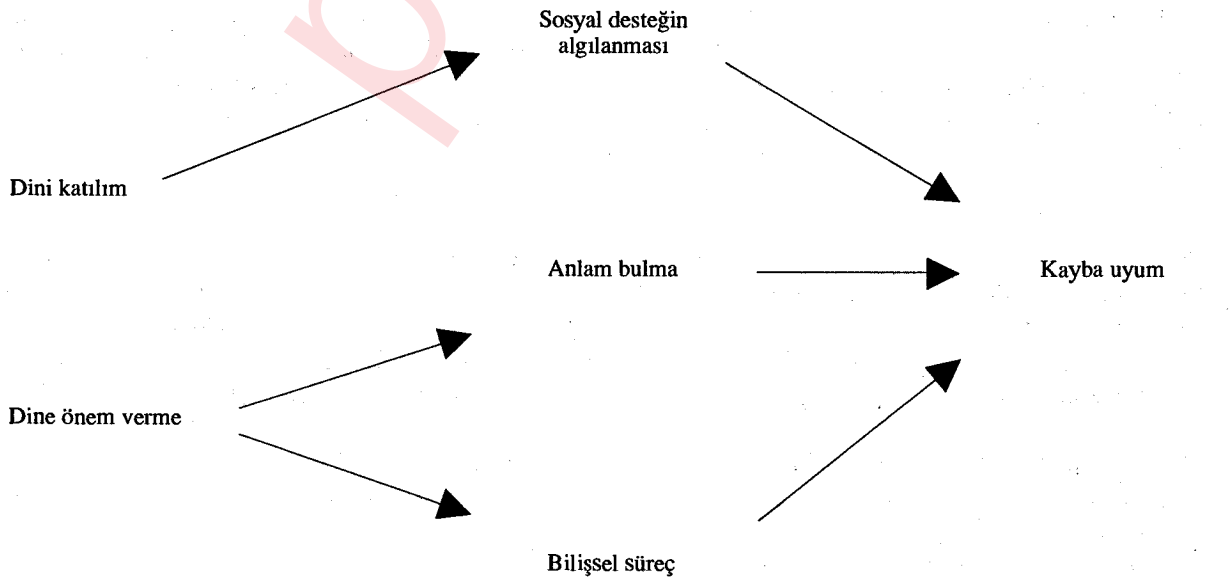
1. Sosyal destek: Dinin sosyal komponenti olarak kabul edilmekte olup uyumu da olumlu etkilemektedir. Bu destek daha çok dini bir cemiyete üye olmakla sağlanmaktadır.

2. Bilişsel süreç: Dinle ilişkili kişilerde inanç sistemine bağlı oluşmuş bir bilişsel yapı mevcuttur. Bu yapı sayesinde bu kişilerin kayıptan sonraki dönemde bilişsel süreci daha hızlı işler. Yani önceki dini bilgi ve deneyimleri ölüm sonucu olan kayba verilecek tepkilerin daha hızlı ve tutarlı olmasını sağlamak ve bu yolla daha az anksiyete daha iyi uyum gerçekleşmektedir.

3. Anlam bulma: Olumsuz olayları anlamlandırma arayışımızı sağlayan inanç sisteminin ilk ve temel örneği dindir. Ölümle ilgili bir inanç sistemi olmayan kişilerin sevdiklerini kaybetmeleri durumunda sorunla başa çıkma zorlaşmaktadır. Din ile ilgili bir yapı varsa yaşlı kişinin sevdiğinin ölümünü nasıl algıladığına olumlu katkı sağlayabilir. Mevcut yapı sadece kişilerin nasıl algıladığını etkilemekle kalmaz, aynı zamanda algıladığını nasıl anlayacağını sağlar. Anlam bulma başarılı olduğu takdirde kişinin kayıpla uyumu daha başarılı olmaktadır (5).

Ölüm, toplumun ve bireyin dinsel inançlarıyla sıkı sıkıya ilişkili olduğu için, bireyden bireye, aileden aileye ve bir toplumdaki diğerine değişiklik gösterir. Bu konudaki araştırmalar, dinsel inançları kuvvetli olan kimseleri kendilerinin ve diğer yakınlarının ölümünü daha sakinlikle kabul etmeye hazır olduklarını göstermiştir (4). Bunların ötesinde kararsızlığın olumlu veya olumsuz bir inancın olmasından çok daha sıkıntı verici olduğu görülmüştür.

Din ve ölümden korkma hakkında yapılan çeşitli çalışmalar birbirine zıt sonuçlar vermiştir. İki çalışmada anlamlı ilişki olmadığı, diğer ikisinde dinin faydalı olduğu, başka iki çalışmada eğrisel bir ilişki olduğu bulunmuştur. İlimli dini yaklaşımı olan kişide, dinsel inancın yüksek ya da düşük olduğu kişilerden çok daha fazla anksiyete oluştuğu bildirilmiştir (1).

Hristiyan Psikiyatri Birliği'ne üye psikiyatristler, akut şizofreni ve manik epizodlarda psikotrop ilaçlarla tedavinin daha etkili, ancak suisid düşüncesi, yas reaksiyonu, sosyopati ve alkolizmde kutsal kitap okuma ve dua etmenin oldukça yüksek oranda etkili olduğunu belirtmişlerdir. Buna karşın pek çok çalışma psikiyatristlerin tedavi amacıyla dinden yararlanmada çok daha duyarlı olmaları gerektiğini ifade etmektedir (6).

Kaybın arkasından yas tutmanın günah sayıldığı, yasaklandığı veya kısmen kısıtlandığı bazı dinlerin yas acısının yaşanmasını engellemeleri nedeniyle uzun dönemde yas sürecini olumsuz etkileyebilecekleri bildirilmiştir (5).

Sonuç olarak dinin kaybı uyuma doğrudan etkili olmadığı üç başa çıkma süreç değişkeni (sosyal desteğin algılanması, anlam bulma, bilişsel süreç) yoluyla dolaylı bir etkisi olduğu ortaya konmuştur (5).

İSLAM DİNİNDE ÖLÜM ve YAS (9,12,20,21)

Diğer büyük dinlerde olduğu gibi İslam dinine göre de ölüm, insan yaşamının sonu değil ahiret hayatının başlangıcıdır. Ahiret, mahşer gününden sonra başlamaktadır. Mahşer günü, bu hayat ve sonraki hayat arasında ölümle başlayan bir köprü görevi görür. Ahiret hayatı ise sonsuza dek sürmektedir. Yani ölüm olayı bir yaşantıdan diğerine geçiştir. Bu manada ölüm yok olmak değildir. Ölümden sonraki yaşantıya inanmak hemen hemen tüm dinlerde ortak olan temel inançtır.

İslam dinine göre ölümden sonra ölenin ailesini teselli etmek, sabırlı ve tahammüllü olmalarını tavsiye etmek, kaza ve kadere razı olmaya teşvik etmek, ölene dua etmek ve kalanların diğer ihtiyaçlarını karşılamak için yasal aile 3 gün süreyle ziyaret edilir. Ölü sahiplerinin üzüntülerini tazelememek için üç günden fazla süren taziye mekruhtur (yapılmaması yapılmasından daha iyi olan). Ancak cenazede bulunamayan uzaktaki kimseler üç günden sonra da taziye de bulunabilirler.

Ölünün gömülmesinden önce ve sonra ağlamak caizdir (dinen uygun). Ancak sesi yükseltmemek, çirkin söz söylememek, bağırıp çağırmamak, ağıt yakmamak gerekir. Şiir veya başka sözlerle ölüye mer-

siye ve medhiye yazmakta bir sakınca yoktur. Fakat övmekte ileri gitmek, özellikle cenazesinde bunu yapmak mekruhtur. Ölünün sıfatlarını sayarak ağlamak ve ağıt yakmak, göğsüne ve başına yumruklar vurarak ya da yakasını paçasını yırtarak ve benzeri şekillerde ağlamak haramdır (dinen yasak).

İslami kaynaklar ölünün yapılan dualardan faydalanacağı konusunda anlaşma halindedirler. Yine İslami kaynaklara göre sadaka ve hac gibi hem bedeni hem mali ibadetleri onun adına yerine getirmek de ölüye fayda verir. Kur'an okumanın sevabı ölüye ulaşır.

GEREÇ ve YÖNTEM

Bu çalışmada, Diyarbakır yöresinde yaşayan halkın, ölümü takiben yas sürecindeki geleneksel ve dini törenler ile kişisel tepkilerin, bu yörede görevli din adamlarının (imam-hatip) gözlemleri ve tecrübeleri aracılığı ile irdelenmesi hedeflendi. Elde edilen veriler yorumlanıp modern yas teorisi ile karşılaştırılarak ileriye dönük yapılabilecek çalışmaların belirlenmesi amaçlandı.

GÖRÜŞMECİ SEÇİMİ

Bu amaca yönelik çalışma için Diyarbakır'da en az 5 yıl görev yapmış ve halen çalışmakta olan imam-hatiplerle görüşme yapılması planlandı. En az imam-hatip lisesi mezunu olan ve yöreyi yeterince temsil etmesi için Diyarbakır merkez ilçesinde değişik camilerde görevli olanlar tarama metodu ile seçildi.

İslam dini uyarınca camiide görev yapacak imam-hatiplerin erkek olması bir zorunluluk olduğundan (12) görüşmecilerin tamamı erkekti. Yüzyüze ve kendi ortamlarında yaptığımız görüşmeler teyp kasetine kaydedildi. Görüşme içeriği önceden belirlediğimiz iki ana başlık altında yapıldı.

Bu iki ana başlık;

1. Yöremizde geleneksel ve dini yönleri ile cenaze törenleri,
2. Yas döneminde kişisel tepki ve bu tepkilerin gelenekler ve dini kurallar ile etkileşimi.

Bu konular önceden belirlediğimiz sorularla ayrıntılı olarak konuşuldu. Sekizinci görüşmeden sonra ah-

nacak cevapların ne olacağı önceden tahmin edilebilir düzeye geldiğinden görüşme sayısı 10'a tamamlanıp kesildi. İmam-hatiplerle yapılan ve kasete kaydedilen görüşmelerin süresi 35-75 dakika arasında değişiyordu. Görüşmeler imam-hatiplerin kendi ortamlarında, onların uygun olduğu yer ve zamanda (genellikle camiide) yapıldı.

Görüşmelerin kaydedildiği kasetler tek tek ayrıntılı şekilde dinlendi, her soruya verilen yanıtlar esas alınarak her bir görüşmenin özeti çıkarıldı. Bu çalışma sonucu ortaya çıkan genel veriler modern yas teorisi ile karşılaştırılıp yorumlandı.

TARTIŞMA ve SONUÇ

Din adamları ile yapılan görüşmelerden çıkan sonuca göre; bölgemizde geri kalanların tepkilerinin şekli ve şiddeti genel olarak bunların dini inançlarının gücü ile ilişkilidir. İslami inanca göre ölüm bir son değil aksine yeni ve sonsuz bir yaşamın başlangıcı olarak kabul edildiğinden, dini inancı güçlü olan kişiler ölümü geçici bir ayrılık olarak değerlendirmektedir (9,20). Bu dini değerlendirme sonucu modern yas kuramına göre bilişsel süreç ve anlam bulma yolu ile kayıpla başa çıkma kolaylaşmaktadır (5).

Görüşülen din adamları İslam dininde 3 günle sınırlanan yas süresinin, akrabaların, komşuların, arkadaşların ve diğerlerinin ziyaretlerini, yaslarını paylaşmalarını ve yaşlı kişilerin diğer ihtiyaçlarının giderilmesini kapsayan bir süreç olduğunu değerlendirmişlerdir. Yasın yoğun olarak yaşandığı bu süreçte, bol bol ölen kişiden ve hastalık sürecinden bahsedilmekte, dualar edilmekte ve kutsal kitap okunmaktadır. Ayrıca, sosyal destek anlamına gelen ziyaret ve yardımlar 35-40 güne kadar uzamaktadır (21).

Böylece aşırılıklar hoşgörülmemekle birlikte yasin yaşanması engellenmemekte, 3 günlük sürede daha yoğun yaşanması sağlanmakta ve gerekli sosyal destek daha uzun süre devam etmektedir. Modern yas teorisine göre yas acısının yaşanmasının engellenmesi ve sosyal desteğin yetersiz olması uzun dönemde yas sürecini olumsuz olarak etkilemektedir (5). Gerek bu teoriye göre ve gerekse katılanların bildirdiğine göre İslami geleneklere göre düzenlenen törenler ve yaklaşımlar yas sürecini olumlu olarak etkilemektedir.

Görüşülen 10 din adamının tamamı beklendiği gibi en sorunlu, uzun ve en ağır yasin ani ölümlerde ve özellikle cinayetlerden sonra görüldüğünü vurguladılar. Bunu takiben trafik kazalarında aşırı tepki görüldüğünü belirttiler. Bu tepkiler genellikle ağlama, bağırp çağırma, bayılmalar, ağıt yakmalar şeklinde olmakta ve oldukça uzun süren (genç ve öldürülmüş olanların ana-babalarında yaşam boyu devam etmektedir) bu tip yas kadınlarda daha fazla görülmektedir.

Aynı şekilde birçok çalışmada da ani ve beklenmedik ölümlerden sonra yas tepkisinin daha şiddetli, daha uzun ve patolojik yasin daha sık olduğu desteklenmiştir (7,8,11). Kan davaları sonucu olan cinayetlerde ise, geride kalanlar için yas daha karmaşık bir hal almakta aşılanmış olma, intikam alma gibi duygu ve beklentiler patolojik yas olasılığını arttırmaktadır.

Trafik kazalarında ise ani ölüm olmakla birlikte bunun kader olduğu düşünüldüğünden kabullenme görece daha kolay olmaktadır. Bölgemizde yaşlı ve/veya hasta olanların ölümü sonucu anlamlı ve süreli bir yas yaşanmadığı aksine hem ölenin hem de geride kalanların kurtulduğu düşünülerek rahatlama olduğu belirtilmiştir.

Genç ve erkek ölümlerindeki tepkiler değişik şekilde ortaya çıkmakta ölenin bekar, evli, çocuklu, çocuksuz olması geride kalanlar tarafından farklı algılanmakta ve tepkiler buna göre belirlenmektedir. Bazılarınca bekar ölenin arkada bakılması, ilgilenilmesi gereken eşi ve çocukları olmaması bir avantaj olarak kabul edilmekte ve yas hafifletmekte, bazılarının ise ölenin geriye bir yadigarı kalmadığı için ölüme verdikleri tepki oldukça şiddetli ve uzun süreli olmaktadır.

Kaybedilen ebeveyn ile ambivalan veya bağımlı bir ilişkinin bulunması halinde ise, depresyon, intihar düşünceleri ve diğer ruhsal belirtilerin beraber olduğu patolojik yas reaksiyonlarının arttığı bildirilmektedir (3,14). Çalışmamızda da benzer şekilde görüşmecilerden 8'i ölüm öncesi dönemde ölen-geride kalan ilişkisini yorumlarken daha önce geçimsiz, kavgalı ve sorunlu ilişkisi olanların beklediğimiz şekilde daha fazla üzüldüğünü ve suçluluk, pişmanlık duyduklarını belirttiler.

İki görüşmeci ise aksi görüş belirtti ve ilişkisi iyi olanların daha çok üzüldüğünü söylediler. Bu iki din adamının görev yaptığı süreler 7 ve 8 yıl olarak görüşmeciler arasında en kısa olanlardı. Kanımca bu yorumları mesleki tecrübelerinin az olmasına bağlıydı.

Yas döneminde ortaya çıkabilecek ruhsal sorunlarla ilgili gözlemleri özellikle irdelemek amacıyla görüşmelerde bu soruya ağırlık verildi. Din adamları ruhsal sorunları sadece psikotik tablolar olarak biliyor ve bunları yorumlamaya çalışıyorlardı. Pratikte çok daha fazla karşılaştığımız depresyon, anksiyete bozuklukları, somatoform bozukluklar ve uyku bozuklukları gibi diğer tabloları ya tanımıyor ya da dikkate almıyorlardı.

Anlaşılr kılmak için geride kalanların unutkanlık, uykusuzluk, sıkıntı hissi, ilgisizlik, isteksizlik, kendine bakamama işe gidememe vb. sorunları nedeniyle yardım arayıp aramadıkları soruldu. 7 görüşmeci bu yardım isteğinin oldukça az, 3 görüşmeci ise fazla sayıda olduğunu söyledi. Yardım isteyen geride kalanlara sabırlı olmaları ve ölümü kabullenmeleri öğütleniyormuş. Bölgemizde özellikle nevroitik hasta grubuna muska yazıldığını biliyoruz. Ancak görüşmelerde hiçbir din adamı bu hususa değinmedi. Nedeni; dinimizce büyü ve muskanın yasak ve günah olması nedeniyle din adamlarınca değil ayrı bir grup tarafından yapılması ya da yasalara göre suç olması nedeniyle yapılsa da söylenmemesi olabilir.

Ölenin şahsi eşyaları sevabının artması için yoksullara dağıtılmaktadır. Bu uygulama, modern yas kuramına göre patolojik yas oluşumu halinde terapide kullanacağımız önemli bir materyali ortadan kaldırmış oluyor. Bu nedenle patolojik yas tedavisi için değişik yöntemlerin daha öncelikle ele alınmasını ve yeni yöntemler geliştirilmesini gerekli kılıyor.

Eşi ölüp dul kalanların sonraki yaşamlarını belirleme ve yönlendirmede cinsiyet ve maddi durum rol oynamaktadır. Ayrıca yaş da kısmen belirleyicidir. Geride kalan erkek ve maddi gücü yeterli ise 1-12 ay içinde evleniyor ve toplum bunu destekliyor. Dul erkek fakir ise yeniden evlenmesi 2 yıla kadar uzuyor ki burada yoksulluk süreyi uzatarak modern yas kuramında önerildiği gibi yeni eşle sağlıklı uyuma zemin hazırlıyor gibi görünmektedir.

Ancak yaşlı ve çok fakirse yeniden evlenemiyor. Kadın ise kendine ve çocuklarına bakabilecek olanağa (emekli maaşı, komşu ve akraba gibi sosyal çevrenin ekonomik desteği, çocukların yetişkin olması vb.) sahipse kesinlikle yeniden evlenmiyor. Çok genç, çocuksuz ya da çok fakirse genellikle kendi ailesinin baskısı nedeniyle evlenmek zorunda kalıyor. Bu bulgumuz Yalom ve ark. yaptığı çalışmada pozitif gelişme gösterenlerin kadınlar arasında daha yüksek olduğu sonucuyla örtüşmektedir⁽¹⁹⁾.

Geçmişte (20-25 yıl öncesi) ve günümüzdeki yas tepkilerinin şiddeti ve süresi hakkında bir görüşmecinin şu saptaması ilginçti; son zamanlarda insanlar iletişim araçları nedeniyle deprem, savaşlar ve benzeri felaketler sonucu hemen hergün ölüm olaylarını görüyorlar ve şimdilerde eskisine oranla ölümlü daha kısa sürede, daha kolay kabulleniyorlar. Daha önce bir yakını ya da tanıdığı ölen kişinin yeni bir ölüm olayında daha kolay uyum sağladığını biliyoruz. Acaba iletişim araçları (radyo, TV, sinema, gazete vb.) gerçekten bu görevi üstlenmiş oluyor mu?

Bölgemizde ekonomik düzey ile cenaze törenleri arasında doğrusal bir ilişki vardır. Ölen ya da geride kalanlar varlıklı ise cenazeye katılanların sayısı artmakta, dinin gerektirmediği diğer törenler daha abartılı yapılmakta ve sosyal statü göstergesi olarak kullanılmaktadır. Maddi gücü yeterli olmayan geride kalanların önemli bir kısmı da aşırı masraf yaparak maddi zorluklar yaşamakta ve yas sürecini daha da zor ve sıkıntılı duruma getirmektedirler. Din adamları bu davranışı eleştirmekte ve engellemek için uğraş vermektedirler. Taziyeye gelenlerin maddi katkıda (özellikle gıda maddesi şeklinde) bulunmalarını sağlamaya çalışıp geride kalanların maddi sıkıntısını azaltmaya yönelik tutumları desteklemektedirler.

Sonuç olarak, dinin, kayba uyuma doğrudan etkili olmadığı üç başa çıkma süreç değişikkeni (sosyal desteğin algılanması, anlam bulma, bilişsel süreç) yoluyla dolaylı bir etkisi olduğu desteklenmiştir. Dinin sorunlarla başa çıkma uğraşısındaki etkinliği ve geride kalan sorunun evrenselliği birlikte ele alındığında din adamları ve sağlık hizmeti veren tüm çalışanların "ölüm ve yas" hakkında eğitilmesinin önemi açıkça görünmektedir.

KAYNAKLAR

1. Ann C: Is religion a help around the time of death? Public Health 1991, p.79-8.
2. Brown JT, Stoudemire GA: Normal and pathological grief. JAMA 3:378-82, 1993.
3. Bunch J: The influence of parental death anniversaries upon suicide dates. Br J Psychiatry 118:621-26, 1971.
4. Cüceloğlu D: İnsan ve davranışı. 4. baskı. Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993.
5. Daniel N, McIntosh, et al: Religion's role in adjustment to a negative life event: Coping with the loss of a child. Journal of Personality and Social Psychology 4:812-21, 1993.
6. Galanter M, Larson D, Rubenstein EC: Psychiatry: The impact of evangelical belief on clinical practice. Am J Psychiatry 1:90-5, 1991.
7. Horowitz MJ, et al: Pathological grief and the activation of latent self images. Am J Psychiatry 10:1157-62, 1980.
8. Horowitz MJ, et al: Initial psychological response to parental death. Arch Gen Psychiatry 38:316-23, 1981.
9. Iqbal M: The day of resurrection and life after death. Islamic Thought and Scientific Creativity 3:7-18, 1993.
10. Kaplan HI, Sadock BJ, Grebb JA: Kaplan and Sadock's synopsis of psychiatry: Behavioral sciences clinical psychiatry. 7th ed. Williams and Wilkins, Baltimore, Maryland, 1994.
11. Lundin T: Longterm outcome of bereavement. Br J Psychiatry 145:424-28, 1984.
12. Mehmet Zindi Efendi: Büyük İslam İlimihali. Özgü Yayınları, İstanbul, 1993.
13. Öztürk O: Ruh sağlığı ve bozuklukları. Hekimler Yayın Birliği. 4. basım. Ankara, 1992.
14. Scharlach AE: Factors associated with filial grief following the death of an elderly parent. Am J Orthopsychiatry 61:307-13, 1991.
15. Van Dongen CJ: Survivors of a family member's suicide: Implications for practice. Nurse Pract 7:31-5, 1991.
16. Wolf CT: Loss, grief and mourning in adults understanding human behavior in health and illness. Simons RC, Pardes H (eds). Williams and Wilkins, Company, Baltimore 1977, p.378-86.
17. Worden JF: Grief counselling and grief therapy. London: Springer publishing company second ed, 1991.
18. Yalom ID: Grup psikoterapisinin teori ve pratiği. 3. baskı. Çev: Ataman Tangör, Özgür Karaçam. Nobel Tıp Kitebevi, İstanbul, 1992.
19. Yalom ID, Lieberman MA: Bereavement and heightened existential awareness. Psychiatry 54:334-45, 1991.
20. Yazır Elmalı MH: Hak Dini Kur'an Dili. Cilt. 1-3-8. Grap-hischer Grossbetrieb Pössneck GMBH Ein Mohndruck Betrieb, Alanya, 1992.
21. Zuhayli V: İslam Fıkhi Ansiklopedisi. Cilt. 3. Risale Yayın-evi, İstanbul, 1994.